

A Review of Quranic Research Related to Mental Health

Mohsen Rafikhah^{1*} , Mahmoud Tavousi² , Zahra Naghizadeh-Moghari¹ , Najmeh Kazemi¹

1- Quran and Health Group, Iranian Academics' Quranic Activities Organization, Center of Interdisciplinary Quranic Studies, ACECR, Tehran, Iran.
 2- Health Metrics Research Center, Iranian Institute for Health Sciences Research, ACECR, Tehran, Iran.

*Correspondence should be addressed to Mr. Mohsen Rafikhah; Email: m.rafikhah@ut.ac.ir

Article Info

Received: Sep 22, 2019

Received in revised form:

Oct 16, 2019

Accepted: Nov 7, 2020

Available Online: Jun 22, 2021

Keywords:

Health

Mental Health

Quran

Review Study

 <https://doi.org/10.22037/jrrh.v7i2.27180>

Abstract

Background and Objective: It is important to examine the current state of research in any country to guide and determine the direction of future research. This study focused on the status of Quranic research and mental health. This study was focused on three categories: subject, methodology and researchers.

Methods: This is a review study. Research samples were Persian articles published in scientific journals (Electronic Publication). A total of 141 articles were selected for review. The authors have not reported any conflicts of interest.

Results: The results were analyzed in three categories: subject, methodology, and researchers. In the subject category, it was found that interpretive articles (35.47%) have the highest frequency. In terms of methodology, quantitative, qualitative and mixed research accounted for 50.35%, 46.10% and 3.55% of the studies and showed the highest frequency, respectively. Also, in analyzing the status of researchers, it was found that researchers in fields unrelated to the Quranic sciences had published a higher percentage of articles on the Quran and health (63.83%).

Conclusion: According to the research findings, suggestions for future research are provided on the trend of publication of the studies and guiding the future studies in a better direction.

Please cite this article as: Rafikhah M, Tavousi M, Naghizadeh-Moghari Z, Kazemi N. A Review of Quranic Research Related to Mental Health. Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat. 2021;7(2):138-154. <https://doi.org/10.22037/jrrh.v7i2.27180>

Summary

Background and Objective

In recent decades, mental health problems have led to many diseases and reduced performance and productivity. Improving people's mental health indicators leads to improving productivity and increasing community productivity. The diversity of mental health issues has led to interaction with other sciences. One of the most important sciences is the Islamic and Quranic sciences. In recent decades, much research has been conducted on the common titles of both the Quran and mental health (1-8). In all these studies, the Quran has been studied as a basic subject

along with other sciences. However, no studies have been conducted to review these studies. Obviously, such research, in addition to determining the current status of research in the country, determines the path for future research and thus prevents reworking or focusing on topics that are not in line with the needs of society. Recognizing and evaluating the research status of each country is essential for planners, policy makers and researchers. Many studies may not be based on a specific policy, planning and strategy, and this can lead to failure in achieving a specific goal and meeting basic research needs, unreasonable duplication of research, and waste of time, energy and resources (9, 10). In the field of mental health, due to the sensitivity of the issue,

there is a more serious need to examine this issue. This research aims to examine the studies conducted in the field of Quran and mental health. In this context, the three categories of subject, methodology and researchers are considered.

Methods

This is a review study. The research samples included Persian articles published in scientific journals (electronic publication) since the beginning of 1997 until the end of 2018. The articles were searched through Google search engine and Google Scholar, as well as www.noormags.ir, www.sid.ir, www.magiran.com and www.ensani.ir. After several screening steps, 141 articles were selected for review.

Results

A total of 141 articles were reviewed; the most frequent theme was related to the subject of interpretation (with 50 articles) and then the subject of Quranic-based psychological interventions (with 22 articles). Survey research methodology was considered in three general categories. According to the available data, the quantitative method was used in 50.35%, the qualitative method in 46.10% and the mixed method in 3.55% of the studies. Also, a study of the status of the researchers of the articles shows that 36.17% have been written by the researchers of Quranic sciences and 63.83% by the researchers of other fields.

Conclusion

In relation to the subject area, it seems that low cost, diversity, lower methodological complexity, and the speed of writing articles with the subject of interpretation may be the reasons for the popularity and publication frequency in all periods. In relation to research methodology, it can be stated that quantitative and qualitative research methods have been used almost equally in recent research. In a study to review three decades of published articles on the mental health of Iranian women, it was found that most of these articles were related to psychological issues and then to symptomatology, diagnosis and classification of psychiatric disorders, epidemiological research and a small number of health services, respectively (11).

Given that in the thematic category, the highest frequency was related to the interpretive and the interventional studies, and conducting these types of research depends on both qualitative and quantitative methods, the closeness of the percentages results related to these two methods

was not surprising. In a similar study related to the research process in the field of psychiatric disorders, it was indicated that the methodology used in 51.8% of the articles was cross-sectional and in recent years the number of studies using the clinical trial methodology has been increasing (12).

The third purpose of this study was to investigate the status of researchers in these articles. For this purpose, all the articles were categorized according to the academic education of the corresponding author or the first author. The data showed that the number of researchers in fields unrelated to the Quranic sciences was much higher and almost double the percentage of researchers in the fields of Quranic sciences. It seems that the trend towards the publication of applied researches, as well as the parallel studies and the limited methodology of research among researchers of Quranic sciences has been influential in this process.

Acknowledgements

The authors of this study would like to thank the Vice for Research and Technology Department of ACECR for their support.

Funding

According to the authors, this research was conducted with the financial support of Vice for Research and Technology Department of ACECR.

Conflict of interest

The authors declared no conflict of interest.

Authors' contribution

Providing the initial idea, writing the research and data analysis and interpretation; First author: Method, Scientific Supervisor and Project Consultant; Second author; Advisor and supervisor of the project; Third author and Background and data collection and text revision: Fourth author.

References

1. Roshan F, Khazae M. Mental health from the viewpoint of the Quran. *Quarterly Sabzevaran Fadak*. 2012;3(12):79-97. (Full Text in Persian)
2. Ebrahimi A, Nazari A, Hasani J. Psychopathology from the perspective of Quran: Thematic analysis. *Islam and Health Journal*. 2015;2(3):15-24. (Full Text in Persian)
3. Rafiei-Mohammadi N, Jahangiri M. The Effect of Logic Therapy Combined with Quran Recitation and Prayer on Depression Symptoms in Women with Major

Depressive Disorder. *Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat*. 2020;5(4):88-98. (Full Text in Persian)

4. Aghajani M, Mirbagher N. The relationship between familiarity with the Quran and mental health in nursing students. *Islam and Health Journal*. 2015;1(4):7-13. (Full Text in Persian)

5. Ramazanzade K, Miri M, Hashemi SM. Familiarity with Quran and Its Relationship with Mental Health among University Students. *Religion and Health*. 2016;3(2):41-8. (Full Text in Persian)

6. Fayyaz F, Bahrami Ehsan H, Okhovat AR. The Elementary Making of a Scale for Diagnosing the Depression Based on Some Quranic Verses. *Studies in Islam and Psychology*. 2015;9(17):153-80. (Full Text in Persian)

7. Lakzaei J, Sanagoo A, Kavosi A, Jouybari L, Kavosi A, Haghdoost Z, et al. A Comparison of Quran-Memorizers and Non-Memorizers' Mental Health in Gorgan. *J Res Relig Health*. 2019;4(5):57-66. (Full Text in Persian)

8. Esmaeili Sadrabadi M, Rafikhah M, Ostadi A, Naghizadeh Z, Ganjooor M. References and Bibliography of Interdisciplinary Studies of Quran and Health. *Interdisciplinary Quranic studies J*. 2018;17:71-84. (Full Text in Persian)

9. Sharifi V, Rahimi Movaghar A, Mohammadi MR, Rad Goodarzi R, Sahimi Izadian E, Farhoudian A, et al. Analysis of Iran's Mental Health Research Over 3 Decades: A Scientometric Study. *Advances in Cognitive Science*. 2003;5(3):1-16. (Full Text in Persian)

10. Mansouri N, Sharifi V, Farhoodian A, Goodarzi Rad A, Rahimi Movaghar A, Mohammadi M, et al. Barresi-ye Maghalat-e Pajuheshi-ye Keshvar dar Khosooos-e Behdasht-e Ravan-e Madares Tey-e Salhay-e 1352-1381. *Journal of Psychology & Education*. 2009;38(4):101-22. (Full Text in Persian)

11. Sahimi Izadian E, Rahimi Movaghar A, Sharifi V, Mohamadi M, Rad Goodarzi R, Farhoudian A, et al. Status of Mental Health Research Concerning Women In Iran Over the Past 3 Decades. *Social Welfare*. 2006;5(21):165-84. (Full Text in Persian)

12. Farhoudian A, Rad Goodarzi R, Rahimi Movaghar A, Sharifi V, Mohammadi MR, Sahimi Izadian E, et al. Trend of Researches in the Field of Psychiatric Disorders in Iran. *Iranian Journal of Psychiatry and Clinical Psychology*. 2007;12(4):327-36. (Full Text in Persian)

نظرة على الدراسات القرآنية المرتبطة بالصحة النفسية

محسن رفيع خواجه^١، محمود طاووسي^٢، زهراء نقی زادة موهاري^١، نجمة كاظمي^١

١- قسم القرآن والصحة، مركز دراسات القرآن الكريم متعددة التخصصات، المنظمة القرآنية لطلبة الدولة الجامعيين، الجهاد الجامعي، طهران، إيران.

٢- مركز تحقيقات قياس الصحة، المعهد العالي للعلوم الصحية التابعة للجهاد الجامعي، طهران، إيران.

* المراسلات الموجهة إلى السيد محسن رفيع خواجه؛ البريد الإلكتروني: m.rafikhah@ut.ac.ir

معلومات المادة

الوصول: ٢٢ محرم ١٤٤١

وصول النص النهائي: ١٦ صفر ١٤٤١

القبول: ٩ ربيع الأول ١٤٤١

النشر الإلكتروني: ١١ ذي القعدة ١٤٤٢

الملخص

خلفية البحث وأهدافه: إن لدراسة الحالة الراهنة للتحقيق في أي دولة أهمية كبيرة، وذلك بغرض ترشيد وتعيين مسار التحقيقات الآتية. وقد تعرضت هذه الدراسة للبحث في حالة التحقيقات المرتبطة بالقرآن والصحة النفسية، وقد انقسمت الأهداف الجزئية لهذه الدراسة إلى ثلاث مجموعات: الموضوع، ودراسة المنهج، ومجتمع المحققين.

منهجية البحث: تعتبر هذه الدراسة من النوع الاستقرائي حيث تشكّل وحداته المقالات الفارسية المنتشرة في المجالات المعتبرة (بالنشر الإلكتروني). وقد تم انتخاب المقالات من المواقع العلمية المعتبرة ومن خلال البحث عن الكلمات المفتاحية المحددة، وقد تم اختيارها بعد عدة مراحل من الغرلة. وفي النهاية فقد تم انتخاب ١٤١ مقالة بغرض الدراسة والتحليل. ولم يلحظ مؤلفو المقالة أي تعارض للمنافع.

الكشوفات: لقد تم تحليل النتائج في الأبعاد الثلاثة: الموضوع، ودراسة المنهج، ومجتمع المحققين. وقد تبين في البعد الموضوعي أن المقالات التفسيرية (٣٥/٤٧ في المائة) لها أكثر زيادة. كما أنه في مجال دراسة المنهج أيضاً فقد أخذت التحقيقات الكمية والكيفية والمختلطة بالترتيب ٥٠/٣٥ في المائة، ٤٦/١٠ في المائة، ٣/٥٥ في المائة من حجم المقالات. كما أنه قد تبين من دراسة مجتمع المحققين أن المحققين الذين كانت لهم تخصصات غير العلوم القرآنية قد نشروا نسبة مئوية أكثر من المقالات المرتبطة بمجال القرآن والصحة (٦٣/٨٣ في المائة).

الاستنتاج: لقد تم تقديم التحليلات اللازمة طبقاً لمعطيات هذه الدراسة حول طريقة انتشار التحقيقات وترشيد التحقيقات الآتية نحو اتجاه أفضل.

الكلمات الرئيسية:

السلامة

السلامة النفسية

القرآن

المطالعة الاستقرائية

يتم استناد المقالة على الترتيب التالي:

Rafikhah M, Tavousi M, Naghizadeh-Moghari Z, Kazemi N. A Review of Quranic Research Related to Mental Health. Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat. 2021;7(2):138-154. <https://doi.org/10.22037/jrrh.v7i2.27180>

مروری بر پژوهش‌های قرآنی مرتبط با سلامت روان

محسن رفیع خواه^{۱*}، محمود طاووسی^۲، زهرا نقی‌زاده موغاری^۱، نجمه کاظمی^۱

۱- گروه قرآن و سلامت، مرکز مطالعات میان‌رشته‌ای قرآن کریم، سازمان قرآنی دانشگاهیان کشور، جهاد دانشگاهی، تهران، ایران.

۲- مرکز تحقیقات سنجش سلامت، پژوهشکده علوم بهداشتی جهاد دانشگاهی، تهران، ایران.

*مکاتبات خطاب به آقای محسن رفیع‌خواه؛ رایانامه: m.rafikhah@ut.ac.ir

اطلاعات مقاله

دریافت: ۳۱ شهریور ۱۳۹۸

دریافت متن نهایی: ۲۴ مهر ۱۳۹۸

پذیرش: ۱۶ آبان ۱۳۹۸

نشر الکترونیکی: ۱ تیر ۱۴۰۰

چکیده

سابقه و هدف: بررسی وضعیت موجود پژوهش در هر کشوری به جهت هدایت و تعیین مسیر پژوهش‌های آتی از اهمیت زیادی برخوردار است. در پژوهش حاضر به بررسی وضعیت پژوهش‌های قرآن و سلامت روان پرداخته شده و اهداف جزئی این پژوهش به سه دسته موضوعی، روش‌شناسی و جامعه محققان تقسیم شده است.

روش کار: این پژوهش از نوع مروری است که واحدهای آن را مقالات فارسی‌زبان منتشرشده در مجلات معتبر (با نشر الکترونیک) تشکیل می‌دهد. مقالات از طریق پایگاه‌های معتبر علمی و با جست‌وجوی کلیدواژه‌های تعیین‌شده انتخاب و پس از چند مرحله غربالگری گزینش شد. در مجموع، ۱۴۱ مقاله جهت بررسی و تحلیل انتخاب شد. مؤلفان مقاله هیچ‌گونه تضاد منافی گزارش نکرده‌اند.

یافته‌ها: نتایج در سه بُعد موضوعی، روش‌شناسی و جامعه محققان تحلیل شد. در بُعد موضوعی مشخص شد که مقالات تفسیری (۳۵/۴۷ درصد) بیشترین فراوانی را داشت. در زمینه روش‌شناسی نیز تحقیقات کمی، کیفی و آمیخته به ترتیب ۵۰/۳۵ درصد، ۴۶/۱۰ درصد و ۳/۵۵ درصد از حجم مقالات را دربرمی‌گرفت. همچنین در بررسی جامعه محققان مشخص شد که پژوهشگرانی که رشته‌هایی غیر از علوم قرآنی داشتند درصد بیشتری از مقالات حوزه قرآن و سلامت را منتشر کرده بودند (۶۳/۸۳ درصد).

نتیجه‌گیری: منطبق با یافته‌های پژوهش تحلیل‌هایی درباره روند انتشار پژوهش‌ها و جهت‌دهی به پژوهش‌های آتی به‌سوی مسیر مطلوب‌تر ارائه شده است.

واژگان کلیدی:

سلامت

سلامت روان

قرآن

مطالعه مروری

استناد مقاله به این صورت است:

Rafikhah M, Tavousi M, Naghizadeh-Moghari Z, Kazemi N. A Review of Quranic Research Related to Mental Health. Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat. 2021;7(2):138-154. <https://doi.org/10.22037/jrrh.v7i2.27180>

مقدمه

بهداشت جهانی، سلامتی عبارت است از حالت آسودگی کامل جسمانی، روانی، اجتماعی و تنها به نبود بیماری یا ناتوانی اطلاق نمی‌شود (۱). یکی از مهم‌ترین این ابعاد که جایگاه ویژه‌ای در پژوهش‌های اخیر نیز داشته بُعد روانی سلامت یا

از جمله عوامل مؤثر در توسعه هر کشور که همواره به آن توجه شده سلامت آن جامعه است. طبق تعریف سازمان

شناخت و ارزیابی وضعیت پژوهشی هر کشور برای برنامه‌ریزان، سیاست‌گذاران و نیز محققان پژوهشی آن کشور امری ضروری است. ممکن است بسیاری از تحقیقات برخاسته از سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و راهبرد مشخصی نباشد و همین می‌تواند به دست‌نیافتن به هدفی مشخص، پاسخ‌ندادن به نیازهای اصلی پژوهشی، تکرار بی‌دلیل پژوهش‌ها و اتلاف وقت و انرژی و منابع منجر گردد (۳، ۲۲). در حوزه سلامت روان به‌دلیل حساسیت موضوع، ضرورت این مسئله بیشتر احساس می‌شود.

با توجه به موارد یادشده، این پژوهش با هدف بررسی پژوهش‌های انجام‌شده در حوزه قرآن و سلامت روان انجام شده است. در این زمینه سه طبقه موضوعی، روش‌شناسی و جامعه محققان مورد نظر است. از این رو سؤالات پژوهش به‌صورت زیر مطرح می‌شود:

- در پژوهش‌های قرآنی مرتبط با سلامت روان به کدام موضوعات پرداخته شده است؟
- روش‌های تحقیق به‌کاررفته در پژوهش‌های قرآنی مرتبط با سلامت روان از کدام دسته است؟
- پژوهش‌های قرآنی مرتبط با سلامت روان از نظر طبقه‌بندی پژوهشگران چه وضعیتی دارد؟

روش کار

پژوهش حاضر از نوع مروری است که واحدهای آن را مقالات فارسی‌زبان منتشرشده در مجلات معتبر (با نشر الکترونیک) در بازه زمانی ابتدای سال ۱۳۷۶ تا پایان سال ۱۳۹۷، تشکیل داده است. مقالات مذکور از طریق موتورهای جست‌وجوگر گوگل و گوگل اسکولار^۱ و همچنین پایگاه‌های نمایه‌سازی مقالات علمی شامل پایگاه مجلات تخصصی نور، پایگاه مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی، بانک اطلاعات نشریات کشور و پرتال جامع علوم انسانی جست‌وجو شد. نحوه جست‌وجو به این صورت بود که در هر بار ترکیب‌های مختلف کلیدواژه قرآنی و یکی از کلیدواژه‌های مرتبط با سلامت روان در عنوان یا چکیده مقالات جست‌وجو و آثار منتخب جمع‌آوری می‌شد. به‌منظور بالا بردن اعتبار پژوهش و جلوگیری از خطا، در طول فرایند جست‌وجو از دو محقق به‌طور هم‌زمان استفاده شد. کلیدواژه‌های جست‌وجوی مقالات شامل موارد ذیل و هم‌خانواده‌های معنایی آنها بود: قرآن،

سلامت روان است. اعتقاد بر این است که ارتقای شاخص‌های سلامت روانی افراد به بهبود بهره‌وری و افزایش بازدهی جامعه منجر می‌شود (۲). باین‌حال، در چند دهه اخیر مشکلات مرتبط با بهداشت روان سهم عظیمی از بار کلی بیماری‌ها را به خود اختصاص داده و به شکلی مخرب موجب افت سلامت، کارکرد و بهره‌وری شده است (۳). شیوع بالای اختلالات روانی در جهان و نیاز جوامع مختلف به خدمات بهداشت روانی از چین یک سو و محرومیت بسیاری از قشرهای آسیب‌پذیر از چنین خدماتی از سوی دیگر موجب شده است که متخصصان و سیاست‌گذاران به موضوع بهداشت روان توجه خاصی نمایند (۴). در این زمینه پژوهش‌هایی نیز با محوریت پیمایش و ارزیابی وضعیت سلامت روان جامعه و با هدف ارتقای شاخص‌های سلامت روانی انجام شده است (۵، ۶).

گسترده‌گی موضوع سلامت روان موجب ارتباط و تعامل آن با سایر علوم شده است. از مهم‌ترین این علوم، علوم اسلامی و قرآنی است. دین اسلام یک ایدئولوژی است که ارائه‌دهنده کامل‌ترین و سلامت‌سازترین سبک زندگی بشریت است و احکام و دستوره‌های آن حوزه‌های اخلاقی، بین‌فردی، بهداشتی و اجتماعی را دربرمی‌گیرد (۷). در این بین جایگاه سلامت در اسلام و به‌طور خاص قرآن بسیار ویژه است. یدالله‌پور و همکاران گزارش کرده‌اند که از بین تعداد آیاتی که به سه بُعد کلی سلامت (اجتماعی، روانی و جسمی) پرداخته شده، حدود ۳۵ درصد سهم مؤلفه سلامت روانی است (۸).

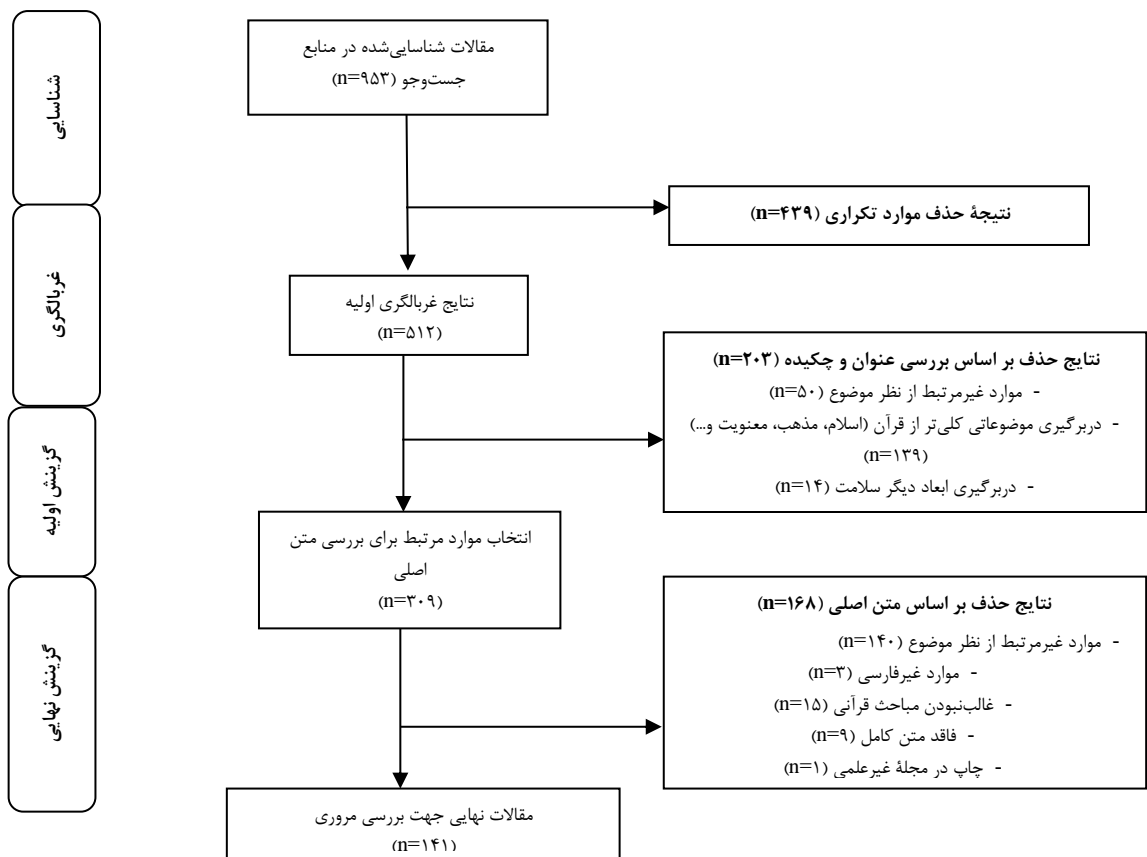
در چند دهه گذشته پژوهش‌های متعددی انجام گرفته که عناوین آنها موضوعات مشترک هر دو حوزه قرآن و سلامت روان را پوشش داده است (۹، ۱۰). پژوهش‌های مشتمل بر مداخلات قرآنی سلامت (۱۱، ۱۲)، مطالعات تحلیلی و تفسیری (۱۳، ۱۴)، پژوهش‌های همبستگی (۱۵، ۱۶)، سنجه‌سازی (۱۷، ۱۸)، مطالعات تطبیقی و مقایسه‌ای (۱۹، ۲۰) و منبع‌شناسی (۲۱) نمونه‌هایی از این دست است. در تمامی این پژوهش‌ها قرآن موضوعی اساسی در نظر گرفته شده که در کنار علوم دیگر به مطالعه آن پرداخته شده است. باوجوداین، تاکنون مطالعه‌ای با هدف مرور و بررسی این پژوهش‌ها انجام نشده است. بنابراین، نیاز به پژوهشی ناظر بر مطالعات و تحقیقات انجام‌شده احساس می‌شود. بدیهی است که چنین اقدامی علاوه بر تعیین وضعیت موجود تحقیقات کشور، مسیر حرکتی را برای پژوهش‌های آتی مشخص می‌کند و به این وسیله از دوباره‌کاری یا تمرکز بر موضوعاتی که با نیازهای جامعه همسو نیست، جلوگیری می‌شود.

^۱ Google Scholar

کلیدواژه‌های قرآنی و کلیدواژه‌های مرتبط با سلامت روان به کار رفته باشد. شرایط خروج نیز دربرگیرنده موارد زیر بود: (۱) مقالاتی که در آنها به موضوعات گسترده‌تر و کلی‌تری همچون اسلام، دین، معنویت، مذهب، ایمان و... پرداخته شده بود (به‌استثنای مواردی که بخش قرآنی در آنها غالب بود)؛ (۲) مقالاتی که در آنها به ابعاد دیگر سلامت (سلامت جسمانی، اجتماعی و معنوی) پرداخته شده بود؛ و (۳) مقالاتی که تمام متن آنها موجود نبود.

در جست‌وجوی اولیه تعداد ۹۵۳ مقاله استخراج شد. با توجه به اینکه بسیاری از مقالات به‌طور هم‌زمان در چند پایگاه نمایه می‌گردد، هم‌پوشانی پایگاه‌ها در انتشار یک مقاله خاص به دفعات مشاهده می‌شد. این هم‌پوشانی پس از استخراج تمام مقالات بررسی و موارد تکراری حذف شد. پس از حذف موارد تکراری و مراحل مختلف غربالگری، تعداد ۱۴۱ مقاله جهت بررسی گزینش نهایی شد. مراحل گزینش مقالات به‌صورت اجمالی در نمودار شماره ۱ نمایش داده شده است.

کتاب، ثقلین، سوره، آیه، آیات، آموزه‌های قرآن، تفسیر، تفسیر موضوعی، بهداشت، بهداشت روان، روانی، سلامت، سلامت روان، روان‌شناسی، روان، روان‌شناختی، کیفیت زندگی، عزت نفس، خودپنداره، اعتماد به نفس، اضطراب، روان‌درمانی، روان‌پریشی، خودشکوفایی، افسردگی، خودکشی، استرس، تعارض روانی، خودکارآمدی، اختلال، هوش هیجانی، سازش‌یافتگی، شادکامی، حسد، محبت، تنیدگی، تنش، شادی، شادمانی، نشاط، خشنودی، حزن، اندوه، آرامش، تاب‌آوری، انگیزه، انگیزش، روان‌سنجی، آرام‌سازی، بهزیستی روان‌شناختی / روانی، روان‌پزشکی، خودکنترلی، درمان، شیوه‌نامه درمانی، خشم، خشنونت، پرخاشگری، کنترل خشم، صبر، کظم غیظ، شخصیت، بیماری روحی، بیماری روانی، هیجان و فشار روانی. شرایط ورود آثار به پژوهش عبارت بود از: (۱) مقالات فارسی‌زبان منتشرشده به‌صورت الکترونیکی و (۲) انتشار در مجلات علمی-پژوهشی، علمی-ترویجی و تخصصی که در عنوان یا کلیدواژه‌های آنها به‌طور توأم

نمودار ۱) مراحل جست‌وجو و گزینش مقالات

فراوانی موضوعی مربوط به موضوع تفسیری با ۵۰ مقاله و سپس موضوع مداخلات روان‌شناختی مبتنی بر قرآن با ۲۲ مقاله بود. همچنین کمترین فراوانی موضوعی مقالات بررسی‌شده مربوط به مقالات با موضوع جامعه‌قرآنی و سنجه‌سازی با ۵ مقاله بود.

جدول (۱) وضعیت مقالات بر حسب موضوع

درصد فراوانی	تقسیم‌بندی موضوعی
۳۵/۴۷	تفسیری
۷/۰۹	تطبیقی
۲۱/۲۷	مداخلات قرآنی
۷/۸۰	رابطه‌ای
۱۵/۶۰	مداخلات روان‌شناختی مبتنی بر قرآن
۳/۵۵	سنجه‌سازی
۵/۶۷	مقایسه‌اثربخشی
۳/۵۵	جامعه‌قرآنی

در پژوهش حاضر مقالات به چهار دوره زمانی تقسیم شده است که فراوانی و روند انتشار در هر دوره در جدول شماره ۲ مشاهده می‌شود. در بین پژوهش‌های گزینش‌شده در حدفاصل سال‌های ۸۱-۱۳۷۶، فقط در دو موضوع تفسیری و مداخلات قرآنی مقاله موجود بود و در سایر موضوعات فراوانی صفر بود. در سال‌های ۸۷-۱۳۸۲، از مجموع ۱۰ مقاله بررسی‌شده، مداخلات قرآنی و تفسیری بیشترین فراوانی موضوعی و رابطه‌ای و جامعه‌قرآنی با فراوانی صفر، کمترین فراوانی را به خود اختصاص داده است. در سال‌های ۹۳-۱۳۸۸، از مجموع ۶۵ مقاله، بیشترین فراوانی موضوعی مربوط به تفسیری و سپس مداخلات قرآنی و کمترین فراوانی موضوعی مربوط به جامعه‌قرآنی و سنجه‌سازی بود. در سال‌های ۹۷-۱۳۹۴، از مجموع ۶۳ مقاله، موضوعات تفسیری و مداخلات قرآنی بیشترین فراوانی و موضوعات تطبیقی و مقایسه‌اثربخشی کمترین فراوانی را داشت. بررسی روند انتشار مقالات نیز حاکی از آن است که موضوعات تفسیری، مداخلات روان‌شناختی، جامعه‌قرآنی و سنجه‌سازی در طول سال‌های ۹۴-۱۳۷۶ روندی کاملاً صعودی داشته و در بین آنها نمودار موضوع تفسیری بیشترین فراوانی و در نتیجه بیشترین صعود را داشته است. همچنین نمودار مقالات با موضوع مقایسه‌اثربخشی، تطبیقی، مداخلات قرآنی و رابطه‌ای در طول این سال‌ها روند متفاوتی داشته؛ به‌گونه‌ای که ابتدا روند صعودی ولی پس از آن روند نزولی داشته است (نمودار شماره ۲).

در طبقه‌بندی موضوعی، مقالات به هشت طبقه تقسیم شد که عبارت است از: (۱) تفسیری: در این دسته از مقالات یک یا چند موضوع مرتبط با سلامت روان از دیدگاه قرآن بررسی و تحلیل شد؛ (۲) تطبیقی: در این دسته مقالاتی قرار داشت که در آنها یک موضوع مرتبط با سلامت روان از دیدگاه قرآن و علوم دیگر مقایسه شد؛ (۳) مداخلات قرآنی: این طبقه شامل مقالاتی بود که به‌طور مستقیم اثربخشی قرآن (روخوانی، شنیدن اصوات، تدبر و...) را در بهبود یا ارتقای متغیرهای روان‌شناختی بررسی می‌کرد؛ (۴) رابطه‌ای یا همبستگی: این مقالات دربرگیرنده عناوینی بود که رابطه دست‌کم یک متغیر مرتبط با سلامت روان و مباحث قرآن را مطالعه کرده بود. برای مثال: انس با قرآن و رابطه آن با بهداشت روان در دانشجویان؛ (۵) مداخلات روان‌شناختی مبتنی بر آموزه‌های قرآنی: در این طبقه مقالاتی قرار داشت که مداخلات روان‌شناختی به‌کاررفته در آنها مبتنی بر آموزه‌های قرآنی بود؛ (۶) ابزارهای سنجش مبتنی بر قرآن (سنجه‌سازی): مقالات این دسته شامل عناوینی بود که در آنها یک ابزار سنجش متغیرهای سلامت روان مبتنی بر آموزه‌های قرآن طراحی شده بود؛ (۷) مقایسه‌اثربخشی مداخلات قرآنی و غیرقرآنی: در این طبقه مقالاتی قرار داشت که در آنها بررسی مقایسه‌ای تأثیر دست‌کم یک مداخله قرآنی و یک مداخله روان‌شناختی بر متغیرهای سلامت روان مطالعه شده بود؛ و (۸) مقالات با جامعه‌قرآنی: این دسته از مقالات موضوعات روان‌شناختی را دربرمی‌گرفت که درباره جامعه‌ای از افراد مخاطب قرآن انجام شده بود. به بیان دیگر در این پژوهش‌ها جامعه‌قرآنی محور بررسی موضوعی مرتبط با سلامت روان بود.

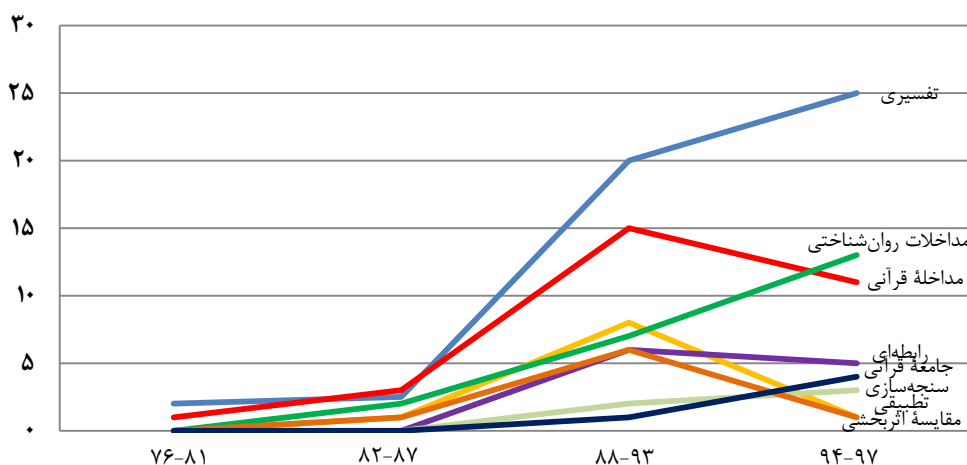
در بررسی روش‌شناسی، با توجه به مقالات گزینش‌شده، پژوهش‌ها به سه دسته تحقیقات کمی (آزمایشی، نیمه‌آزمایشی، همبستگی و علی-مقایسه‌ای)، کیفی (کتابخانه‌ای و تحلیل محتوا) و آمیخته تقسیم شد. همچنین در بررسی طبقه‌بندی پژوهشگران دو دسته کلی پژوهشگران رشته‌های علوم قرآنی و پژوهشگران رشته‌های غیر علوم قرآنی مدنظر بود.

یافته‌ها

جدول شماره ۱ فراوانی و درصد فراوانی مقالات گزینش‌شده را بر اساس طبقه‌های موضوعی ذکرشده گزارش می‌کند. چنانکه مشاهده می‌شود، از مجموع ۱۴۱ مقاله بررسی‌شده، بیشترین

جدول ۲) بررسی موضوعی پژوهش‌ها بر حسب دوره‌های زمانی

۱۳۹۴-۹۷	۱۳۸۸-۹۳	۱۳۸۲-۸۷	۱۳۷۶-۸۱	فراوانی	درصد فراوانی
۳۹/۶۸	۲۵	۳۰/۷۷	۲۰	تفسیری	۳
۱/۵۹	۱	۱۲/۳۱	۸	تطبیقی	۱
۱۷/۴۶	۱۱	۲۳/۰۸	۱۵	مداخلات قرآنی	۳
۷/۹۴	۵	۹/۲۳	۶	رابطه‌ای	۰
۲۰/۶۳	۱۳	۱۰/۷۷	۷	مداخلات روان‌شناختی	۲
۴/۷۶	۳	۳/۰۸	۲	سنج‌سازی	۰
۱/۵۹	۱	۹/۲۳	۶	مقایسه اثربخشی	۱
۶/۳۵	۴	۱/۵۴	۱	جامعه قرآنی	۰

نمودار ۲) وضعیت روند موضوعی مقالات از سال ۱۳۷۶ تا ۱۳۹۷

در جدول شماره ۴ فراوانی انواع روش‌های تحقیق به‌کاررفته در مقالات با توجه به دوره زمانی انتشار آنها ارائه شده است. طبق این جدول، از مجموع سه مقاله گزینش‌شده در سال‌های ۸۱-۱۳۷۶ بیشترین فراوانی مربوط به روش کتابخانه‌ای با ۲ فراوانی و سپس روش آزمایشی با ۱ فراوانی بود و در مابقی روش‌ها، فراوانی صفر بود. در سال‌های ۸۷-۱۳۸۲، بیشترین فراوانی متعلق به روش نیمه‌آزمایشی بود و از مجموع ۶۵ مقاله گزینش‌شده در سال‌های ۹۳-۱۳۸۸، بیشترین فراوانی به روش کتابخانه‌ای با ۲۹ فراوانی و سپس نیمه‌آزمایشی با ۲۳ فراوانی اختصاص داشت. همچنین در سال‌های ۹۷-۱۳۹۴ از مجموع ۶۳ مقاله منتخب، بیشترین روش استفاده‌شده، روش کتابخانه‌ای با ۲۶ فراوانی و سپس نیمه‌آزمایشی با ۲۳ فراوانی بود. در این دوره زمانی کمترین فراوانی مربوط به روش آزمایشی و تحلیل محتوا بود.

در بررسی روش‌شناسی پژوهش‌ها در ابتدا سه دسته کلی مدنظر بود. با توجه به داده‌های موجود، روش‌های کمی، کیفی و آمیخته به‌ترتیب ۵۰/۳۵، ۴۶/۱۰ و ۳/۵۵ درصد از روش‌های تحقیق مقالات گزینش‌شده را در بر گرفته است. از بین انواع روش‌های تحقیق، روش کتابخانه‌ای (۴۳/۲۶ درصد) و نیمه‌آزمایشی (۳۶/۱۷ درصد) بیشترین و روش علی-مقایسه‌ای، آمیخته و تحلیل محتوا کمترین روش تحقیق‌های استفاده‌شده در مقالات بررسی‌شده بود (جدول شماره ۳).

جدول ۳) وضعیت مقالات بر حسب روش تحقیق

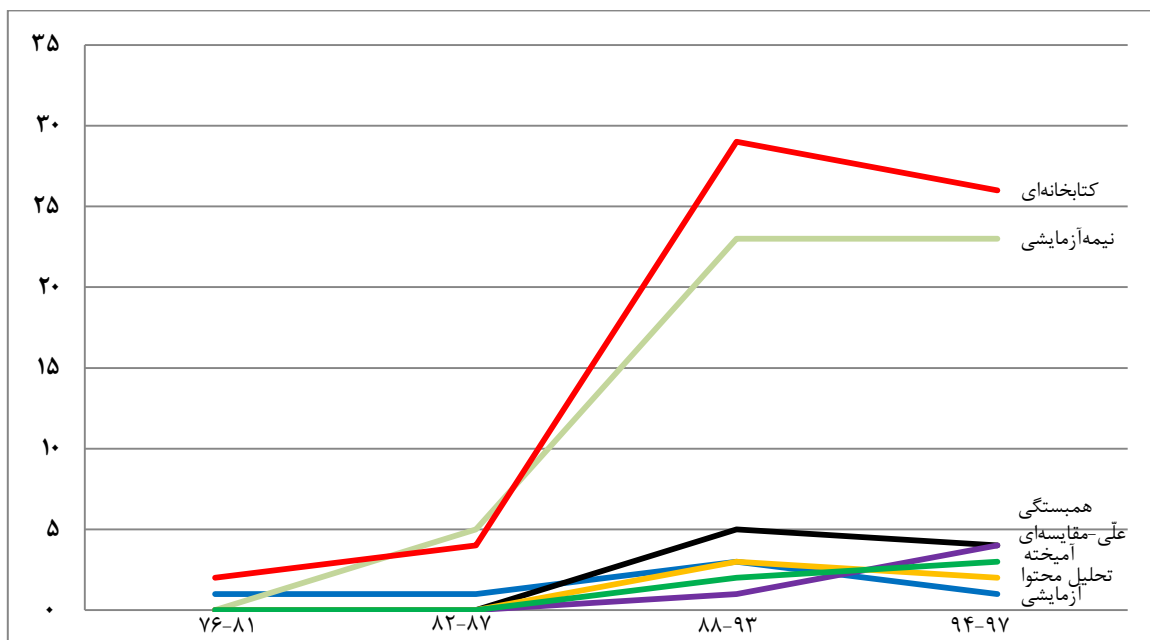
تقسیم‌بندی روشی	درصد فراوانی
آزمایشی	۴/۲۵
نیمه‌آزمایشی	۳۶/۱۷
همبستگی	۶/۳۸
علی-مقایسه‌ای	۳/۵۵
کتابخانه‌ای	۴۳/۲۶
تحلیل محتوا	۲/۸۴
آمیخته	۳/۵۵

جدول ۴) بررسی انواع روش‌های تحقیق بر حسب دوره‌های زمانی

۱۳۹۴-۹۷	۱۳۸۸-۹۳	۱۳۸۲-۸۷	۱۳۷۶-۸۱	فرآوری	درصد فراوانی	فرآوری	درصد فراوانی	فرآوری	درصد فراوانی	فرآوری	درصد فراوانی
۱/۵۹	۱	۴/۶۲	۳	۱۰	۱	۳۳/۳	۱	آزمایشی			
۲۶/۵۱	۲۳	۳۵/۳۸	۲۳	۵۰	۵	۰	۰	نیمه‌آزمایشی			
۶/۳۵	۴	۷/۶۹	۵	۰	۰	۰	۰	همبستگی			
۶/۳۵	۴	۱/۵۴	۱	۰	۰	۰	۰	علی-مقایسه‌ای			
۴۱/۲۷	۲۶	۴۴/۶۱	۲۹	۴۰	۴	۶۶/۳	۲	کتابخانه‌ای			
۳/۱۷	۲	۳/۰۸	۲	۰	۰	۰	۰	تحلیل محتوا			
۴/۷۶	۳	۳/۰۸	۲	۰	۰	۰	۰	آمیخته			

آزمایشی در ابتدا روندی صعودی و سپس روندی نزولی داشته است اما روش علی-مقایسه‌ای اندکی سیر صعودی داشته است (نمودار شماره ۳).

با بررسی روند روش‌شناسی موجود در مقالات منتخب مشخص شد که طی سال‌های ۱۳۷۶ تا ۱۳۹۷ استفاده از روش‌های تحقیق مختلف، سیر متفاوتی داشته، به‌گونه‌ای که روش‌های تحقیق کتابخانه‌ای، همبستگی، تحلیل محتوا و

نمودار ۳) وضعیت روند روش تحقیق مقالات از سال ۱۳۷۶ تا ۱۳۹۷

به‌ترتیب به رشته‌های پرستاری (۱۷/۶۵ درصد)، مشاوره (۱۶/۴۷ درصد)، رشته‌های علوم پزشکی (۱۳/۰۳ درصد) و سایر رشته‌ها (۱۱/۷۶ درصد) اختصاص داشت. در جدول شماره ۶ این فراوانی بر اساس دوره‌های زمانی تفکیکی گزارش شده است. چنانکه مشخص است در تمامی دوره‌های زمانی، فراوانی محققان رشته‌های غیرمرتبط با علوم قرآنی بیشتر از رشته‌های علوم قرآنی بود. به بیان دیگر بیشتر مقالات گزینش‌شده را پژوهشگرانی با رشته‌هایی غیرمرتبط با علوم

در پژوهش حاضر بررسی وضعیت پژوهشگران نیز مدنظر بود. همان‌طور که ذکر شد پژوهشگران مقالات به دو طبقه رشته‌های علوم قرآنی و رشته‌های غیرمرتبط تقسیم شدند که جدول شماره ۵ میزان فراوانی انتشار مقالات هر گروه را نشان می‌دهد. از ۱۴۱ مقاله منتخب، ۳۶/۱۷ درصد را محققان علوم قرآنی و ۶۳/۸۳ درصد را پژوهشگران دیگر رشته‌ها نگاشته بودند. از بین رشته‌های غیرمرتبط با قرآن، بیشترین فراوانی مربوط به رشته روان‌شناسی (۴۰ درصد) بود و پس از آن

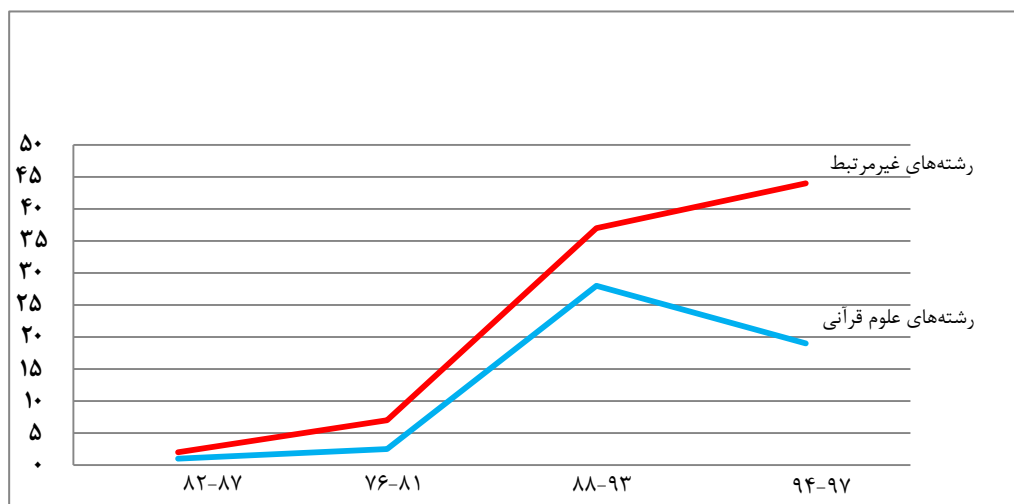
جدول ۵) وضعیت طبقه‌بندی پژوهشگران

درصد فراوانی	جامعه محققان
۳۶/۱۷	رشته‌های علوم قرآنی
۶۳/۸۳	رشته‌های غیرمرتبط

قرآنی نگاشته بودند. سیر انتشار مقالات نیز نشان می‌دهد که روند نگارش پژوهش‌های قرآن و سلامت روان طی سال‌های ۹۷-۱۳۷۶ توسط پژوهشگران رشته‌های غیرمرتبط کاملاً صعودی بوده اما در ارتباط با پژوهشگران علوم قرآنی این سیر پس از چند دوره سیر صعودی در آخرین دوره روندی نزولی داشته است (نمودار شماره ۴).

جدول ۶) طبقه‌بندی پژوهشگران بر اساس سال انتشار مقالات

۱۳۹۴-۹۷		۱۳۸۸-۹۳		۱۳۸۲-۸۷		۱۳۷۶-۸۱	
درصد فراوانی	فراوانی	درصد فراوانی	فراوانی	درصد فراوانی	فراوانی	درصد فراوانی	فراوانی
۳۰/۱۶	۱۹	۴۳/۰۸	۲۸	۳۰	۳	۳۳/۳۳	۱
۶۹/۸۴	۴۴	۵۶/۹۲	۳۷	۷۰	۷	۶۶/۶۷	۲

نمودار ۴) وضعیت روند انتشار مقالات توسط پژوهشگران از سال ۱۳۷۶ تا ۱۳۹۷

جامعه و دستیابی به اصل برابری و عدالت اجتماعی، تخصیص مناسب اعتبار و منابع پژوهشی، افزایش احساس و همکاری بین‌بخشی و درون‌بخشی؛ بر تعیین اولویت‌های پژوهشی با استفاده از راهبرد سنجش نیازها پافشاری کرده است (۲۵). در همین زمینه پژوهش‌هایی نیز انجام شده است (۳، ۹، ۲۵-۳۲). پژوهش حاضر نیز در همین جهت و با تأکید بر موضوع قرآن و سلامت روان صورت گرفته است.

همان‌طور که ذکر شد محور بررسی مقالات بر سه حوزه موضوع، روش تحقیق و جامعه پژوهشگران تمرکز داشت. درباره حوزه موضوعی هشت طبقه موضوعی شناسایی شد که طبق نتایج بیشترین فراوانی مقالات در طبقه موضوعی تفسیری وجود داشت. روند این دسته موضوعی در تمامی دوره‌ها نیز افزایشی بود. در بررسی دقیق‌تر این مقالات

بحث و نتیجه‌گیری

بیش از دو دهه است که مجامع بین‌المللی به‌منظور ایجاد و پیشبرد نظام پژوهشی کارآمد در حوزه سلامت به‌ویژه برای کشورهای درحال توسعه مشغول فعالیت هستند و تلاش می‌کنند تا با معرفی رویکردی نظام‌یافته، پژوهش‌های حوزه سلامت را در این کشورها بهینه سازند (۲۳). در سال ۱۹۹۰ «کمیسیون پژوهش حوزه سلامت برای توسعه» از کشورهای درحال توسعه خواست تا راهبرد «پژوهش در ضرورت‌های ملی بهداشت» را به عنوان ابزاری قدرتمند برای حصول توسعه و عدالت در سلامت به کار گیرند (۲۴). در کشور ایران نیز حوزه معاونت و فناوری وزارت بهداشت از سال ۱۳۸۰ در جهت حفظ و ارتقای سلامت

این موضوع نشان می‌دهد که اقبال و توجه پژوهشگران رفته‌رفته از مداخلات قرآنی صرف به مداخلات روان‌شناختی مبتنی بر قرآن تغییر یافته است. جذابیت و تنوع موضوعی و روش‌شناختی این دست از پژوهش‌ها و از سویی دیگر، محدودیت و موازی‌کاری پژوهش‌های با موضوع مداخلات قرآنی (که در سال‌های اخیر عمدتاً به تأثیر استماع آوای قرآن بر متغیرهای اضطراب و افسردگی پرداخته است) می‌تواند از جمله علل گرایش و تغییر علاقه پژوهشگران از مداخلات قرآنی صرف به مداخلات روان‌شناختی مبتنی بر قرآن باشد؛ البته در سوق‌دادن این گرایش، پژوهش‌های تفسیری نیز از طریق گشودن دریچه‌های جدید مرتبط با ارتقای سلامت روان تأثیرگذار بوده است. مقالات این طبقه از نظر محتوایی بسیار متنوع است. انواع مداخلات روان‌شناختی مبتنی بر قرآن اعم از شناخت‌درمانی، مثبت‌نگری، خودبخودگی، امیددرمانی و آموزش مهارت‌های زندگی را می‌توان در این طبقه موضوعی مشاهده کرد. متغیرهای وابسته مدنظر در این پژوهش‌ها نیز شامل افسردگی، اضطراب، امید، سلامت روان و... می‌شود. نتایج عمده پژوهش‌های ذکرشده اثربخشی مداخلات مذکور را گزارش کرده است. در طبقه سنج‌سازی که جزء کم‌تعدادترین مقالات از بین هشت طبقه موضوعی است، هر پنج مقاله موجود به دو دوره زمانی انتهایی مشخص شده یعنی ۱۰ سال اخیر مربوط است. به نظر می‌رسد این روند صعودی در سال‌های اخیر همانند مداخلات روان‌شناختی به دلیل یافته‌های گزارش‌شده در پژوهش‌های تفسیری، افزایش علاقه‌مندی به موضوعات سنجش و اندازه‌گیری، تخصصی‌شدن دانش و همچنین تلاش در جهت اسلامی‌سازی ابزارهای رایج در غرب باشد. پنج مقاله شناسایی‌شده در این طبقه به سنجش و ارزیابی متغیرهای مهارت اجتماعی، حسادت، سلامت روان، افسردگی و رضایتمندی زناشویی مبتنی بر آیات قرآن و روایات اختصاص داشته است. طبقه موضوعی مقایسه اثربخشی که در دوره زمانی اخیر با سیر نزولی مواجه شده است تا حد زیادی تحت تأثیر طبقه مداخلات قرآنی قرار داشته به طوری که وضعیت صعودی و نزولی این دو طبقه تقریباً مشابه هم است. بنابراین، به نظر می‌رسد با کاهش علاقه‌مندی به انجام پژوهش‌هایی با روش قرآنی صرف (مانند استماع و تدبر در قرآن)، پژوهش‌هایی که به مقایسه اثربخشی این روش‌ها و روش‌های روان‌شناختی دیگر پرداخته نیز کاهش یافته است.

آخرین طبقه موضوعی که به پژوهش‌هایی با جامعه قرآنی

مشخص شد که عناوین مرتبط با سلامت و بهداشت روانی از منظر قرآن بیشترین تعداد مقالات را در این طبقه به خود اختصاص داده است. در این مقالات موضوعات مرتبط با سلامت روان از منظر قرآن بررسی و راهکارهایی جهت ارتقای آن با استفاده از آموزه‌های قرآنی ارائه شده است. در طبقه موضوعی تفسیری همچنین به اختلالات و مسائل روان‌شناختی مانند افسردگی، اضطراب و خشم پرداخته شده و راهکارهایی جهت مقابله با مشکلات یادشده یا کاستن از آن با بهره‌گیری از قرآن ارائه شده است. به نظر می‌رسد کم‌هزینه‌بودن، گستردگی موضوعی، پیچیدگی روش‌شناختی کمتر و سرعت تدوین مقالات با موضوع تفسیری می‌تواند از جمله دلایل محبوبیت و فراوانی انتشار آن در تمامی دوره‌ها باشد. دومین طبقه موضوعی که مربوط به موضوع تطبیقی می‌شود عمدتاً مقالات مرتبط با روان‌شناسی مثبت‌گرا را در برمی‌گرفت. در این مقالات امید، خودشکوفایی و شادکامی از جمله مواردی بود که از دیدگاه قرآن و روان‌شناسی بررسی شده است. سلامت روان، عزت نفس و مدیریت اضطراب از دیگر عناوینی است که به آنها در طبقه مقالات تطبیقی پرداخته شده است. در طبقه مداخلات قرآنی تمرکز بیشتر پژوهش‌ها بر مداخله با شیوه آوای قرآن (صوت) و تأثیر آن بر متغیر اضطراب بوده است. تدبر در قرآن و قصص قرآنی دیگر شیوه‌های مداخله قرآنی است که درصد کمتری را شامل می‌شود. یادآوری این نکته لازم است که یافته‌های گزارش‌شده در تمامی این مقالات از اثربخشی مداخلات مذکور در متغیرهای مدنظر حکایت دارد. در زمینه مقالات دسته‌بندی‌شده در طبقه رابطه‌ای/همبستگی باید اشاره کرد که تمامی مقالات بررسی‌شده مرتبط با دوره سوم و چهارم بوده است. به بیان دیگر مقاله‌ای با موضوع همبستگی و با ملاک‌های ورود به پژوهش در ۱۲ سال ابتدایی وجود نداشت. به نظر می‌رسد در این سال‌ها اقبال بیشتر به پژوهش‌های تفسیری و انجام مطالعات کیفی فرصت‌چندانی برای پژوهش‌هایی که فراتر از یک متغیر را دربرمی‌گرفت ایجاد نکرده است. مباحث پرداخته‌شده در مقالات این طبقه عمدتاً حول ارتباط انس با قرآن و سلامت روان قرار داشت. بررسی طبقه موضوعی مداخلات روان‌شناختی نشان‌دهنده سیر صعودی این طبقه موضوعی است. نکته جالب توجه این است که در مداخلات قرآنی (که در آنها تنها اثربخشی آیات قرآن بر متغیرهای سلامت روان مدنظر است) سیر حرکتی برعکس مداخلات روان‌شناختی در دوره سوم و چهارم منفی بوده است.

فراوانی گزارش شده را تبیین کرد. در ادامه روش‌های گردآوری اطلاعات در هر یک از روش‌های تحقیق کمی و کیفی بررسی و تحلیل شد. از آنجاکه تعریف روش‌شناسی و روش‌های گردآوری اطلاعات همچنان در بین بسیاری از پژوهشگران به شیوه غلط تعبیر می‌شود و گاهی به یک روش خاص به کاررفته، عناوین و اصطلاحات متفاوتی اطلاق می‌شود، در پژوهش حاضر شش دسته تحقیقی مشخص و یکسان که تمامی روش‌های تحقیق به کار برده شده در مقالات موجود را دربرمی‌گرفت انتخاب شد و این آثار در قالب آنها بررسی و تحلیل شد. بر اساس این طبقه‌بندی دسته کتابخانه‌ای بیشترین و دسته تحلیل محتوا کمترین فراوانی روشی را داشت. همچنین تحقیقات نیمه‌آزمایشی، همبستگی، آزمایشی و علی-مقایسه‌ای به ترتیب در اولویت‌های دوم تا پنجم پژوهشگران برای انجام پژوهش بود. همان‌طور که ذکر شد استفاده از روش تحقیق به موضوع و هدف تحقیق پژوهش وابسته است. از این رو، بالابودن فراوانی پژوهش‌هایی از نوع کتابخانه‌ای تحت تأثیر طبقه موضوعی تفسیری است که طبق مباحث ذکر شده در اولویت موضوعی بوده است. همچنین مداخلات نیمه‌آزمایشی به واسطه دو طبقه مداخله‌ای است که درصد بالایی از مقالات را شامل می‌شود. از آنجایی که در پژوهش‌های مربوط به علوم انسانی به دلیل این محدودیت که نمی‌توان بسیاری از نمونه‌ها را در شرایط آزمایشگاهی و با کنترل شدید انجام داد، درصد تحقیقات آزمایشی کمتر از تحقیقات نیمه‌آزمایشی گزارش شده است.

پژوهش‌هایی با موضوع بررسی مروری روش‌های تحقیق مقالات حوزه سلامت بسیار اندک است. در یکی از معدود پژوهش‌های مرتبط، مهراوم و توانایی به تحلیل محتوای مجلات علمی-پژوهشی روان‌شناختی در ایران پرداخته‌اند. نتایج پژوهش آنان نشان می‌دهد که استانداردهای آزمون، همبستگی، مدل‌های علی، تجربی و شبه‌تجربی فراوان‌ترین روش‌های پژوهش است (۳۵). همچنین پژوهش فرهودیان و همکاران درباره روند پژوهش‌های انجام شده در زمینه اختلال‌های روان‌پزشکی حاکی از آن است که روش‌شناسی ۵۱/۸ درصد از مقاله‌ها، مقطعی است و در سال‌های اخیر روند پژوهش‌ها با روش‌شناسی کارآزمایی بالینی رو به افزایش است (۲۶).

سومین هدف مطالعه حاضر بررسی وضعیت پژوهشگران این مقالات بوده است. به همین منظور تمام مقالات بر اساس تحصیلات دانشگاهی نویسنده مسئول یا نویسنده اول

اختصاص دارد تنها در دوره زمانی اخیر سیر صعودی و روبه‌رشد داشته است. هر پنج مقاله منتشر شده در این موضوع جامعه حافظان قرآن را در بر گرفته است. در این آثار سلامت روان و هوش معنوی گروه‌های حافظان و غیرحافظان قرآن مقایسه و بررسی شده است. در زمینه بررسی موضوعی مقالات حوزه سلامت، پژوهش‌هایی در داخل و خارج از کشور انجام شده است. برای مثال سهمی و همکاران در پژوهشی جهت بررسی سه دهه مقالات منتشر شده در زمینه بهداشت روان زنان ایرانی نشان داده‌اند که بیشتر این مقالات مربوط به مسائل روان‌شناختی و سپس به ترتیب مربوط به علامت‌شناسی، تشخیص و طبقه‌بندی اختلالات روان‌پزشکی، تحقیقات اپیدمیولوژی و در تعداد اندکی خدمات بهداشتی بوده است (۳۳). رفیع‌خواه و همکاران در پژوهشی به شناسایی و رتبه‌بندی حیطه‌های پژوهشی در حوزه مطالعات میان‌رشته‌ای قرآن و سلامت پرداخته‌اند. نتایج پژوهش آنان نشان می‌دهد که از بین ابعاد مختلف سلامت، سلامت روانی و اجتماعی از بیشترین امکان برای انجام پژوهش‌های میان‌رشته‌ای در ارتباط با قرآن برخوردارند (۳۴). از سوی دیگر، اکاشا و کرم^۱ در بررسی مقالات مرتبط با سلامت روان که در کشورهای عربی منتشر شده است گزارش کرده‌اند که با وجود روند افزایشی تعداد مقالات در دهه ۱۹۸۰، توزیع موضوعی آنها راهبرد و سیاست‌گذاری مشخصی را نشان نمی‌دهد (۳۲).

هدف دوم این پژوهش بررسی پژوهش‌های گزینش شده از نظر روش‌شناسی بود. بر اساس اطلاعات موجود روش‌های تحقیق به کاررفته به ترتیب فراوانی شامل کمی، کیفی و آمیخته است؛ بنابراین می‌توان اظهار داشت که روش‌های تحقیق کمی و کیفی تقریباً به یک اندازه در پژوهش‌های اخیر به کار رفته است. با توجه به اینکه در بحث موضوعی بیشترین فراوانی مربوط به طبقه تفسیری و طبقات مداخله‌ای بوده و انجام این پژوهش‌ها به دو روش کیفی و کمی وابسته است، نزدیکی درصدهای این دو روش تحقیق چندان دور از ذهن نیست. با وجود این، پژوهش‌هایی که با روش تحقیق آمیخته انجام شده بسیار محدود و انگشت‌شمار است. با در نظر گرفتن اینکه روش تحقیق آمیخته رویکردی جدیدتر و پیچیده‌تر را شامل می‌شود که در پژوهش‌های خاص و محدود به کار می‌رود (از جمله پژوهش‌هایی که با هدف نظریه‌پردازی و یا ساخت ابزارها و مقیاس‌های سنجش انجام می‌شود) می‌توان

^۱ Okasha & Karam

منتشر می‌شود. وجود مجلاتی از این دست افزون بر تسهیل فرایند دسترسی به مقالات برای علاقه‌مندان و پژوهشگران، زمینه انسجام، پژوهش‌های عمیق‌تر و غنی‌تر ساختن آثار و یافته‌های پژوهشی در حوزه میان‌رشته‌ای قرآن به‌ویژه قرآن و سلامت را فراهم می‌آورد.

جمع‌بندی موضوعی پژوهش‌ها و تفکیک آنها به پژوهش‌های کاربردی، بنیادی و تحقیق و توسعه نشان می‌دهد که فراوانی مقالات بنیادی و کاربردی کم‌وبیش سیر روبه‌رشدی داشته است. به بیان دیگر می‌توان گفت همسو با انتشار مقالات بنیادی، مقالات کاربردی نیز که عمدتاً در جهت آزمایش یا به‌کارگیری نتایج تحقیقات بنیادی بوده، رشد یافته است. اما نکته جالب توجه درباره پژوهش‌های نوع سوم یعنی پژوهش‌های تحقیق و توسعه است. فراوانی انتشار این نوع تحقیقات بسیار اندک بوده و درصد ناچیزی را به خود اختصاص داده است. هدف اساسی پژوهش‌های تحقیق و توسعه تدوین یا تهیه برنامه‌ها، طرح‌ها و امثال آن است، به طوری که ابتدا موقعیت نامعین خاصی مشخص شده است و بر اساس یافته‌های پژوهشی، طرح یا برنامه ویژه آن تدوین و تولید می‌شود (۳۶). طبق این تعریف ساخت ابزارهای روان‌شناختی و سنجه‌های مرتبط با سلامت روان از نوع پژوهش‌های تحقیق و توسعه قلمداد می‌شود. این پژوهش‌ها به محصولی منتج می‌شود که در غربالگری، ارزیابی و تشخیص ابزارهای سلامت روان به کار برده می‌شود. پژوهش‌های تحقیق و توسعه افزون بر موضوع سنجش و ارزیابی در تدوین و ساخت شیوه‌نامه‌ها و مداخلات درمانی نیز کاربرد دارد. به نظر می‌رسد در شرایطی که طبق اطلاعات و گزارش‌های موجود، مشکلات سلامت روان یکی از معضلات اصلی جامعه محسوب می‌شود و درصد‌های بالایی را به خود اختصاص داده است (۶، ۳۷)، گرایش محققان به پژوهش‌هایی از این دست می‌تواند در ارزیابی صحیح و به‌هنگام و همچنین ارتقای متغیرهای سلامت روان مؤثر باشد و به تبع آن از بار مشکلات سلامت روان در جامعه بکاهد. در این زمینه استفاده از آموزه‌های قرآنی با در نظر گرفتن جامعیت متون قرآنی و دربرگیری مباحث مرتبط با سلامت روان می‌تواند راهگشا باشد. درباره موضوع روش‌شناسی تحقیق ذکر چند نکته ضروری است. نخست آنکه به نظر می‌رسد نوعی کمبود تخصص در حوزه روش‌شناسی پژوهش مشهود است. این کمبود تخصص از طرفی به‌واسطه استفاده از اصطلاحات و واژگان غلط و کلیشه‌ای برای روش‌های تحقیق استنباط می‌شود و از سویی به‌وسیله تقید به

دسته‌بندی شد. بررسی آماری نشان می‌دهد که تعداد پژوهشگران رشته‌های غیرمرتبط با علوم قرآنی بسیار بیشتر و درصد تقریباً دوبرابری نسبت به پژوهشگران رشته‌های علوم قرآنی داشت (۶۳/۸۳ در برابر ۳۶/۱۷). علاوه بر این، روند انتشار مقالات توسط پژوهشگران رشته‌های غیرعلوم قرآنی از سال ۱۳۷۶ تا ۱۳۹۷ سیر صعودی ثابتی داشته است اما در پژوهشگران رشته‌های علوم قرآن با وجود افزایش در دوره زمانی سوم، در دوره چهارم یعنی چهار سال اخیر روند کاهشی داشته است. به نظر می‌رسد گرایش به سمت انتشار پژوهش‌های کاربردی که عمدتاً پژوهشگران غیر علوم قرآنی آنها را انجام داده‌اند و از سویی موازی‌کاری‌های پژوهشی اخیر و محدودیت روش‌شناسی تحقیق در بین پژوهشگران علوم قرآنی در این روند بی‌تأثیر نبوده باشد. این فرضیه لزوم بررسی موضوعی تحقیقات انجام‌شده توسط هر دو گروه پژوهشگران را مشخص می‌سازد. بررسی این موضوع نشان می‌دهد که حجم زیادی از مقالات منتشرشده توسط پژوهشگران رشته‌های علوم قرآنی (۶۶/۶۷ درصد) به موضوعات تفسیری و پس از آن به مطالعات تطبیقی (۱۳/۷۳ درصد) اختصاص داشت. در بین موضوعات پژوهش‌شده این محققان، هیچ مقاله‌ای با موضوعات سنجه‌سازی و مقایسه اثربخشی یادشده توسط این پژوهشگران وجود نداشت. همان‌طور که ذکر شد پیچیدگی‌های روش‌شناختی این دسته از موضوعات و از سویی محدودیت‌های روشی در بین پژوهشگران علوم قرآنی می‌تواند از جمله علل این فقدان باشد. اما موضوعات بررسی‌شده در پژوهشگران با رشته‌های غیر از علوم قرآن تمامی موضوعات را دربرمی‌گرفت. موضوعات مداخلات قرآنی (۳۲/۲۲ درصد)، مداخلات روان‌شناختی (۲۰ درصد) و تفسیری (۱۷/۷۸ درصد) به ترتیب بیشترین فراوانی و مطالعات تطبیقی با ۳/۳۳ درصد کمترین فراوانی را در بین این پژوهشگران داشت. این آمار با توجه به رویکردهای پژوهشی این دسته از پژوهشگران و تنوع روش‌های تحقیقی کمی، کیفی و آمیخته موجود در این علوم و از سویی تلاش در جهت پیشروی به‌سوی پژوهش‌های کاربردی به‌جای پژوهش‌های بنیادی تبیین‌پذیر است.

مباحث مطرح‌شده در این پژوهش را می‌توان از چند جنبه جمع‌بندی کرد. نگاهی به انتشار مقالات در مجلات مختلف از کمبود مجلات تخصصی با درجه پژوهشی در حوزه‌های میان‌رشته‌ای قرآن و سایر علوم حکایت دارد؛ به طوری که مقالات مرتبط با این حوزه در مجلات گوناگون و بعضاً متفرقه

پیشنهاد می‌گردد در پژوهش‌های آتی ضمن بررسی ابعاد دیگر سلامت اعم از سلامت جسمانی، اجتماعی و معنوی؛ به بررسی آثار خارجی و همچنین قالب‌های پژوهشی دیگر (کتاب، رساله، طرح پژوهشی و...) اهتمام ورزیده شود.

قدردانی

پژوهش حاضر حاصل طرح پژوهشی با همین عنوان بود که دفتر تخصصی علوم پزشکی معاونت پژوهش و فناوری جهاد دانشگاهی با کد ۲۰-۳۰۴۱ آن را تصویب کرده است. از این رو، پژوهشگران مراتب تشکر و قدردانی خود را از این عزیزان به جهت حمایت‌های مادی و معنوی اعلام می‌دارند.

حامی مالی

بنا بر اظهار مؤلفان مقاله، این پژوهش با حمایت مالی دفتر تخصصی علوم پزشکی، معاونت پژوهش و فناوری جهاد دانشگاهی انجام شده است.

تضاد منافع

مؤلفان مقاله هیچ‌گونه تضاد منافی درباره این پژوهش گزارش نکرده‌اند.

مشارکت مؤلفان

ایده اولیه، نگارش مقاله و تحلیل و تفسیر داده‌ها: مؤلف اول؛ روش کار، ناظر علمی و مشاور طرح: مؤلف دوم؛ راهنمایی و نظارت بر انجام طرح: مؤلف سوم؛ و جمع‌آوری پیشینه و بازنگری متن: مؤلف چهارم.

References

1. Rahimi G. World Health organization (WHO). Aja journal of Paramedical Sciences. 2009;5(1):53-6.
2. Mohammadi K, Ahmadi K, Fathi-Ashtiani A, AzadFallah P, Ebadi A. Development of Mental Health Indicators in Iran. Journal of Health Education and Health Promotion. 2014;2(1):37-48. (Full Text in Persian)
3. Sharifi V, Rahimi Movaghar A, Mohammadi MR, Rad Goudarzi R, Sahimi Izadian E, Farhoudian A, et al. Analysis of Iran's Mental Health Research Over 3 Decades: A Scientometric Study. Advances in Cognitive Science. 2003;5(3):1-16. (Full Text in Persian)

یک روش پژوهشی خاص به‌طوری که با مطالعه چند اثر از یک پژوهشگر می‌توان استمرار استفاده از روش پژوهشی خاص و فاقد تنوع روشی را مشاهده کرد؛ همچنین ورود به مطالعاتی با روش تحقیق آمیخته که مستلزم تسلط به هر دو روش تحقیق کمی و کیفی است و پیچیدگی‌های روشی بیشتری دارد، با اقبال اندکی مواجه است.

مبحث انتهایی این پژوهش به موضوع طبقه‌بندی یا گونه‌شناسی پژوهشگران حوزه قرآن و سلامت روان اختصاص دارد. در این تحقیق مشخص شد که پژوهشگران رشته‌های غیر علوم قرآنی نسبت به پژوهشگران علوم قرآنی، درصد بیشتری از سهم انتشار مقالات را به خود اختصاص داده‌اند. این موضوع می‌تواند از سویی به دلیل تنوع روشی بیشتر در بین پژوهشگران رشته‌های غیرمرتبط با قرآن باشد و از سویی دیگر به واسطه مواد و محتوای متنوع‌تر جهت تحقیق. برای مثال یک پژوهشگر در حوزه روان‌شناسی به اقتضای رشته تحصیلی خود با مسائل و موضوعات گوناگون و متنوع‌تری نسبت به یک پژوهشگر صرف علوم قرآنی مواجه می‌شود که در نتیجه آن می‌تواند فرضیات پژوهشی بیشتری مطرح کند و تحقیقات گسترده‌تری انجام دهد. پژوهشگران علوم قرآنی به واسطه روش‌شناسی محدودی که عمدتاً به پژوهش‌های کتابخانه‌ای منتج می‌گردد و از سویی دسترسی کمتر نسبت به متون و سرفصل‌های موضوعی سلامت روان با محدودیت بیشتری برای انجام پژوهش‌های میان‌رشته‌ای مواجه هستند. انجام پژوهش‌های متعدد و گاهی کلیشه‌ای درباره موضوعاتی همچون سلامت روان، افسردگی و اضطراب که عمدتاً مباحث عام‌تری را شامل می‌شود و واردنشدن به موضوعات تخصصی‌تر خود گواهی بر این مدعا است. با وجود این، در سال‌های اخیر نوعی تعامل و همکاری در بین پژوهشگران علوم قرآنی و غیر علوم قرآنی در انتشار مقالات مشاهده می‌شود. این تعامل و همکاری در تدوین مقالات، افزون بر غنی‌تر شدن روشی و موضوعی پژوهش‌ها، مشکلات تکررشته‌ای و نگاه تک‌بعدی به موضوعات را نیز مرتفع می‌سازد.

محدودیت‌های پژوهش

از محدودیت‌های این پژوهش تمرکز بر فعالیت‌های پژوهشی داخلی و همچنین مجلات الکترونیک بود.

پیشنهاد‌های پژوهش

Persian)

4. Atef Vahid K. Mental Health in Iran: Accomplishments and Challenges. *Social Welfare*. 2005;4(14):41-58. (Full Text in Persian)
5. Noorbala A, Asadi-Lari M, Vaez Mahdavi M. Mental health status of people aged 15 and older in 2006 in Tehran. *Iranian Journal of Psychiatry and Clinical Psychology*. 2010;4:56-66. (Full Text in Persian)
6. Parvizifard A, Shakeri J, Sadeqhi K, Ameri M, Nezhadjar P. Psychiatric Disorders in First Year Students of Kermanshah University of Medical Sciences (2002). *J Kermanshah Univ Med Sci*. 2006;10(2):120-9.
7. Miryan S, Hassanzadeh R, Hosseini S, Sakhaie S. The Relationship between Quranic Intimacy and Psychological Health. *JBUMS*. 2013;15(1):66-71. (Full Text in Persian)
8. Yadollahpor MH, Seyedi-Andi J, Rezaee R, Borhani M, Bakhtiari A. Reviewing the verses of the Holy Quran in the context of three major dimensions of health (physical, mental and social). *Islam and Health Journal*. 2015;2(3):48-56. (Full Text in Persian)
9. Roshan F, Khazae M. Mental health from the viewpoint of the Quran. *Quarterly Sabzevaran Fadak*. 2012;3(12):79-97. (Full Text in Persian)
10. Ebrahimi A, Nazari A, Hasani J. Psychopathology from the perspective of Quran: Thematic analysis. *Islam and Health Journal*. 2015;2(3):15-24. (Full Text in Persian)
11. Ekhtary-Sadegh M, Imani-Naeini M, Mirza-Mohammadi M. The Effect of Life Skills Training Based on the Holy Quran on the Negative Emotions, Life Quality and Life Orientation of Patients with Breast Cancer in Tehran. *Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat*. 2020;5(4):7-19. (Full Text in Persian)
12. Rafiei-Mohammadi N, Jahangiri M. The Effect of Logic Therapy Combined with Quran Recitation and Prayer on Depression Symptoms in Women with Major Depressive Disorder. *Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat*. 2020;5(4):88-98. (Full Text in Persian)
13. Safara M, Salmabadi M. The Moderating Role of Religiosity in Relationship between Number of Children and Anxiety of Mothers with a Single Child and two or more Children. *Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat*. 2019;5(1):7-18. (Full Text in Persian)
14. Esmaeili Sadrabadi M, Jadadi M, Rafikhah M, Naghizadeh Z. Investigating Effectiveness of Contemplating the Quran on Mental Health. *Interdisciplinary Quranic studies J*. 2016;7(1):51-64. (Full Text in Persian)
15. Aghajani M, Mirbagher N. The relationship between familiarity with the Quran and mental health in nursing students. *Islam and Health Journal*. 2015;1(4):7-13. (Full Text in Persian)
16. Ramazanzade K, Miri M, Hashemi SM. Familiarity with Quran and Its Relationship with Mental Health among University Students. *Religion and Health*. 2016;3(2):41-8. (Full Text in Persian)
17. Fayyaz F, Bahrami Ehsan H, Okhovat AR. The Elementary Making of a Scale for Diagnosing the Depression Based on Some Quranic Verses. *Studies in Islam and Psychology*. 2015;9(17):153-80. (Full Text in Persian)
18. Abolmaali Alhosseini K, Mousazadeh Z. Provision and Standardization of Mental Health Questionnaire Based on Islamic Teachings. *Religion and Health*. 2018;5(2):1-12. (Full Text in Persian)
19. Abbasi Moghaddam M, Tamanaiefar MR, Kashi E. Comparison of Mental Health and Its Components in Memorizers of the Quran and Non-memorizers. *Islamic Life Style*. 2018;2(2):105-12. (Full Text in Persian)
20. Lakzaei J, Sanagoo A, Kavosi A, Jouybari L, Kavosi A, Haghdost Z, et al. A Comparison of Quran-Memorizers and Non-Memorizers' Mental Health in Gorgan. *J Res Relig Health*. 2019;4(5):57-66. (Full Text in Persian)
21. Esmaeili Sadrabadi M, Rafikhah M, Ostadi A, Naghizadeh Z, Ganjoor M. References and Bibliography of Interdisciplinary Studies of Quran and Health. *Interdisciplinary Quranic studies J*. 2018;17:71-84. (Full Text in Persian)
22. Mansouri N, Sharifi V, Farhoodian A, Goodarzi Rad A, Rahimi Movaghar A, Mohammadi M, et al. Barresi Maghalat-e Pajuheshi Keshvar dar Khosoo-e Behdasht-e Ravan-e Madares-e Tey-e Salhay-e 1352-1381. *Journal of Psychology & Education*. 2009;38(4):101-22. (Full Text in Persian)
23. Javidrouzi M, Bagherinejad S, Hoseinpour A. Research on national health needs and prioritization. Tehran; Andishmand. 2002. (Full Text in Persian)
24. Owlia P, Bahreini FS, Baradaran Eftekhari M, Ghanei M, Forouzan As, Farahani M. Health research priority setting in Iran. *Journal of School of Public Health and Institute of Public Health Research*. 2011;9(2):9-20.
25. Ghanbari A, Heydarzade A, Farmanbar R, Taiefeh N, Moaddab F. Research Priorities Setting for Health Domain in Guilan Province. *Journal of Guilan University of Medical Sciences*. 2017;26(102):30-6. (Full Text in Persian)
26. Farhoudian A, Rad Goodarzi R, Rahimi Movaghar A, Sharifi V, Mohammadi MR, Sahimi Izadian E, et al. Trend of Researches in the Field of Psychiatric Disorders in Iran. *Iranian Journal of Psychiatry and Clinical Psychology*. 2007;12(4):327-36. (Full Text in Persian)

27. Majidpour A, Adalatkhah H, Sezavar S, Aminisani N, Shabani M, Nemati A. Research Priorities in Health Field in Ardabil Province: An Experience. *J Ardabil Univ Med Sci*. 2003;3(3):7-22. (Full Text in Persian)
28. Goodarzi Rad R, Sharifi V, Rahimi-Movaghar A, Farhoudian A, Sahimi E, Mohammadi MR, et al. Trend of Iran's mental health research over three decades. *Journal of School of Public Health and Institute of Public Health Research*. 2006;4(3):1-14. (Full Text in Persian)
29. Ahmadi K, Habibi M, Shahi R, Khoshkam S, Moradi A, Akhavan Rad S, et al. Research Findings, Limitations, and Orientations in the Field of Veterans' Mental Health. *Journal of Military Medicine*. 2013;14(4):251-60.
30. Malek Afzali H, Bahreini F, Alaedini F, Setareh Foruzan A. Health system priorities based on needs assessment & stakeholders' participation in I.R. Iran. *Hakim Health Systems Research Journal*. 2007;10(1):13-9. (Full Text in Persian)
31. Fava GA, Montanari A. National trends in behavioral sciences (1981-1996). *Psychotherapy and Psychosomatics*. 1998;67(6):281-301.
32. Okasha A, Karam E. Mental health services and research in the Arab world. *Acta psychiatrica scandinavica*. 1998;98(5):406-13.
33. Sahimi Izadian E, Rahimi Movaghar A, Sharifi V, Mohamadi M, Rad Goodarzi R, Farhoudian A, et al. Status of Mental Health Research Concerning Women In Iran Over the Past 3 Decades. *Social Welfare*. 2006;5(21):165-84. (Full Text in Persian)
34. Rafikhah M, Naghizadeh Z, Esmaeili Sadrabadi M, Kazemi N. Identifying and Ranking the Research Fields in Interdisciplinary Studies of Quran and Health. *Interdisciplinary Quranic studies J*. 2017;8(1):49-66. (Full Text in Persian)
35. Mahram B, Tavanaee Shahroudi E. Content analysis of iranian psychological journals: research topics and methods. *Scientific Journal Management System*. 2009;6(22):109-18. (Full Text in Persian)
36. Sarmad Z, Bazargan A, Hejazi E. Research Methods in Behavioral Sciences. *Agah*. 2012:79.
37. Noorbala AA, Bagheri Yazdi SA, Asadi Lari M, Vaez Mahdavi MR. Mental Health Status of Individuals Fifteen Years and Older in Tehran-Iran (2009). *Iranian Journal of Psychiatry and Clinical Psychology*. 2011;16(4):479-83. (Full Text in Persian)